

NOVE KNJIGE***

Aurelije Augustin: O DRŽAVI BOŽJOJ/DE CIVITATE DEI. Latinski i hrvatski tekst. S latinskog izvornika preveo Tomislav Ladan. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1982, CLXXXIII+775 str.

152

Desetak godina poslije Augustinovih *Ispovijesti* objavljeno je u istoj izdavačkoj kući i drugo najvažnije djelo ovog kršćanskog Cicerona, djelo *O državi božjoj*.

Riječ je o jednom od kamena međaša rane kršćanske misli kojim ona dobiva svoju društvenu legitimaciju te ravnopravno ulazi i u najviše krugove rimskog društva prestavši, definitivno, da bude samo vjera poniženih i obespravljenih. Zasluga je to, prvenstveno, upravo Aurelija Augustina koji će kasnije postati svecem, a crkva će ga uvrstiti i u kanon najvažnijih crkvenih otaca.

Nije nimalo slučajno da je upravo Augustin učinio taj presudni korak. On je, naime, vrlo kasno preobraćen na kršćanstvo, prošavši prije toga standardno obrazovanje rimskog građanina u ugledna roda. Osim, dakle, ove za-

lihe materijala (čiji će se snažan pečat osjetiti upravo u djelu *O državi božjoj*), upio je Augustin i tekovine antičke kulture, napose one u duhovnoj sferi: bogatstvo misaonih tokova, bogatstvo izražajnih mogućnosti, bogatstvo teoretskog promišljanja.

Odsudan korak učinio je Aurelije Augustin u 33. godini života (rođen u Tagasti, u Numidiji 354, umro u Hiponu, u Numidiji 430), a taj će se njegov odsudan korak pretvoriti u korak čitava jednog svijeta.

Postavši kršćanin, čini upravo ono što i svaki obraćenik, postaje žestok, fanatičan pobornik novog. No kod Augustina to nije izraženo na uobičajen način. Riječ je, podsjetimo se, o visoko obrazovanom rimskom građaninu. Stoga, on sve što je do svoje muževne dobi usvojio u antici (ovdje riječ antika uzimam kao zajednički naziv za mnogobrojne specifične antičke fenomene) upotrebljava protiv nje. To „protiv“ treba uzeti sa malo opreza. Augustin proklinje antiku s druge obale, ali je se u dubini ne može odreći. I što bi se u drugih smatralo slabošću, u nj postaje snaga: nasljeđe antike preko ovog će sveca na velika vrata ući u

kršćanstvo. I koliko to god na prvi pogled paradoksalno zvučalo, hiponski će biskup, taj obožavalac svega što se iz kršćanske perspektive daje u antici obožavati, predstavljati upravo kraj te iste antike koju toliko obožava! Spojiti antiku i kršćanstvo pokušaj je spajanja nespojivog, Sizifov posao. Antika može za Augustina biti spašena samo očišćena svega što ne prolazi kroz strogi filter agresivnog kršćanstva, ali kroz taj filter ne prolazi upravo ono što je srž staroga svijeta. U Augustinovu djelu vidimo, zapravo, taj lom u kojem stare strukture nadživljavaju, „ispunjene“ novim sadržajem.

De civitate dei, odnosno *O državi božjoj*, jedno je od tih prijelomnih djela. Pisano izvanrednom latinštinom, naučenom na ciceronovskom vrelu i oblikovanom pod utjecajem bogate retoričke tradicije, ovo djelo vrvi podacima, činjenicama, pojavama, razmišljanjima; reminiscencijama, aluzijama na filozofske i teološke tokove, čime sve Augustin suvereno vlada. Ova knjiga, premda apologetska, dakle jednostrana, nije dosadna. Ne moramo dijeliti (a i ne dijelimo) Augustinove ideje, ali se moramo diviti vještini njihova iznošenja. Epitet kršćanskog Cicerona nije nezaslužan. Jezik kojim oblikuje Augustin svoje kršćanstvo još je pogański oslobođen dogmatskog, shematskog, suhoparnog, još je bogat i živ.

Prijevod Tomislava Ladana zadržao je sve ove kvalitete Augustinova jezika. Uostalom nije ni čudo: Ladan je majstor jezika. No to ga majstorstvo kat-

kad odvede predaleko, katkad postaje jezik predmetom Ladanove igre, no ovdje to nije slučaj. Nije li autor ovdje pobijedio svog prevodioca?

Uvod ovom omašnom svesku čine, zapravo, tri odvojene studije koje tretiraju Augustinovu teologiju (napisao ju je Agostino Trape), filozofiju (Robert Russel) i politiku (Sergio Cotta), dok se na samom kraju uvoda nalazi iscrpna bibliografija koja donosi problemski svrstanu izabranu literaturu.

U ovom se svesku (koji obuhvaća uvodne studije te tekst i prijevod prvih deset knjiga Augustinova djela) ipak osjeća nedostatak jednog kraćeg informativnog teksta o Augustinu koji bi na biografskoj i bibliografskoj razini dopunio čitaočevu predodžbu o autoru i djelu. Možda će taj nedostatak nadoknaditi drugi svezak (jer prema najavi u kratkoj napomeni izdavača nešto slično tome trebalo bi da napravi Tomislav Šagi-Bunić), kao što će u njemu biti izrađena nužna kazala za oba sveska.

Uz sve pohvale koje ovakvo vrijedno djelo s pravom dobiva, samo jedna, tehnička zamjerka. Bilješke ispod hrvatskog teksta toliko su raslojene različitim označavanjem (a, čini se, bez prava razloga) da onemogućavaju kontinuirano praćenje. Nepotreban propust, kao što bismo rado pročitali i napomenu prevodioca koja bi nam bila dobrodošao savjet o prevođenju ovakve literature.

Zlatko Šešelj

153

Zdeslav Dukat: GRAMATIKA GRČKOG JEZIKA. Zagreb, Školska knjiga, 1983, (II+) 405 str.

Nakon gotovo stotinu godina otpratili smo, evo, 1983. — kako se to kaže: „u zasluženu mirovinu“ — najdugovječniju gramatiku grčkoga jezika, koju je sastavio August Musić, jedan od prvaka naše klasične filologije 19. stoljeća. Sastavljena u svoje vrijeme (1. izdanje 1887) po načelima vrhunske filologije (one njemačke), doživjela je jedanaest izdanja (posljednje 1980. godine). Ni popravci što ih je priredio Niko Majnarić (od 8. izdanja 1955) nisu mogli sakriti sve nedostatke ove gramatike, i ona je, logično, gubila utrku sa suvremenim lingvističkim i filološkim spoznajama. Rađena u stoljeću dominacije njemačke filologije (i pod njezinim presudnim utjecajem) ostaje nam ta gramatika svjedočanstvom o vlastitom filološkom razvoju, a i ključ kojim su prvi put otvorena vrata modernom proučavanju grčkoga jezika. Postavši spomenikom, ona je ujedno postala i preprekom u napretku proučavanja grčkoga jezika i naraslih potreba školske prakse.

Poslije ove dostojanstvene starice pojavila se u Beogradu 1967. godine grčka gramatika pod nazivom *Stoikheia Hellenika*, koju su napisali Milan Budimir i Ljiljana Crepajac. Premda modernija u opisu i terminologiji, po svom ustrojstvu i imanentnim spoznajama nije se daleko odmakla od gramatike Musića i Majnarića. Ako uzmemo u obzir i Turomanovu gramatiku (Beograd 1886), Dukatova *Gramatika grčkoga jezika* četvrta je, dakle, u ovom nizu. Pa ako *tres faciunt collegium*, onda ova knjiga započinje tradiciju.

Kako se u nas evidentno gramatike grčkoga jezika pišu sa stoljetnim razmakom i kako je malo vjerojatno da ćemo u doglednoj budućnosti dobiti neku novu gramatiku, Dukatovo djelo ima poseban položaj među našim stručnicima jer će presudno utjecati na stupanj znanstvenih proučavanja grčkoga jezika, a i — što je još bitnije — na razinu nastavne prakse u podučavanju grčkoga jezika na svim nivoima obrazovanja.

S obzirom na to nužno je da ova gramatika odgovori različitim zadacima: u kojoj mjeri predstavlja zbir spoznaja u proučavanju grčkoga jezika do kojih je znanost došla u proteklih sto godina (bez obzira na relativne pomake u gramatici *Stoikheia Hellenika*), u kojoj mjeri je ova gramatika te spoznaje u stanju prenositi svojim korisnicima i, napokon (a to mi se čini i osobito važnim), kako će zadovoljiti potrebe raznovrsnih korisnika, odnosno kojim je korisnicima, uopće, upućena?

Pogledamo li samo formalno raspored građe u Dukatovoj *Gramatici*, vidjet ćemo da i ona vjerno slijedi ustaljenu strukturu izlaganja gramatičkog gradiva: u uvodnom se dijelu nalaze odjeljci o Grcima, njihovu jeziku i pismu, u drugom se dijelu nalazi pregled fonološke strukture grčkoga jezika, u trećem morfologija, a u četvrtom sintaksa. No ovdje ujedno i prestaje svaka sličnost s dosadašnjim gramatikama; cjelokupno je gramatičko gradivo u ovoj Dukatovoj gramatici izloženo na sasvim nov način, ne odbacujući ni ona tradicionalna tumačenja kojima je i moderna nauka potvrdila valjanost, ali svugdje posežući za suvremenim rješenjima koja daju mjestimično upravo odlične dijelove knjige. Naveo

bih doista golem pomak u pogledu preglednog i razumljivog izlaganja gradiva, izlaganja koje se ne zadržava na površini, na fenomenu, već teži prodiranju u dubinu strukture istražujući njezine zakonitosti. Isto tako treba posebno istaći da Dukat ne bježi od onih slučajeva za koje nema valjana objašnjenja (a to je u Musićevoj gramatici često izbjegavano), već takve slučajeve koji se ne uklapaju u sistem bilježi, naznačuje problem i napominje ponuđena rješenja (npr. u slučaju kad iza properispomene dolazi dvosložna enklitika).

Prvo poglavlje o Grcima, grčkom jeziku i pismu donijelo je sažet ali odličan tekst o Grcima i njihovu jeziku čiji se sadržaj osniva na recentnim istraživanjima o najstarijim slojevima grčkoga (koji sežu duboko u mikensko razdoblje, sve tamo u 19. st. pr. n. e.), te o razvoju raznih grčkih dijalekata i nastanku i širenju *koine*. Dragocjeni su i podaci o grčkim književnim dijalektima. Ostali su odjeljci usklađeni sa stanjem u današnjem proučavanju grčkoga jezika, gotovo svi prošireni, a većina prvi put rastumačena u potrebnom opsegu (već spomenute enklitike, pa zatim interpunkcijski znakovi, pravila naglasaka i dr.).

Drugo poglavlje, ono o fonologiji grčkoga jezika, doživjelo je također značajna poboljšanja. Na prvom mjestu ovdje ističem izvrstan odjeljak o prijevaju, temeljit, precizan, jasan! Spomenimo na ovom mjestu još jednu odliku ove knjige: svi su primjeri prevedeni, što će unaprijediti našu prevodilačku praksu. Kao što je Dukat izložio pojavu prijevaja, tako su odlično prezentirane i druge fonološke i fonetske zakonitosti grčkoga jezika (disimilacija

aspirata, suglasničke skupine sa *i* — posebno važne zbog tvorbe prezentske osnove! — i dr.). Ipak bih primijetio da je trebalo, makar kao poseban paragraf, izdvojiti odjeljak o diftonzima. Ovako su se diftonzi izgubili u odjeljku o vokalima (kako će ih neupućen učenik tamo naći?), bez ikakve oznake da je riječ o skupini s vlastitim pravilima (kod izgovora, naglašavanja i dr.).

Poglavlje o morfologiji započinje odličnim kratkim uvodom u kojem su objašnjeni osnovni principi i termini morfologije, te pregled vrsta riječi. U ovom posljednjem Dukat odstupa od dosadašnje podjele (posebno od školske prakse), no o tim će odstupanjima biti kasnije riječi.

U poglavlju o morfologiji Dukat uvodi jednu korisnu novinu: u deklinaciji pojedinih imenica prati promjenu njihova završetka i akcenta. Za preglednost bolje, za učenje efikasnije. Čini mi se isto tako da je sasvim opravdano prebacivanje osnova na *-v-* iz dentalnih u likvidne zbog mnogih očiglednih sličnosti. Poglavlje o pridjevima posve mašnja je novina u odnosu prema dosadašnjoj praksi. Kao prvo, dobili smo na taj način pregled pridjevskih oblika (koji su dosad bili katkad neizvjesni — npr. vokativ participa), a osim toga i iscrpan pregled komparacije, koji je dosad bio nedosljedan i manjkav. Ovom se odjeljku pridružuje s istim kvalitetama i odjeljak o priložima. U odjeljku o zamjenicama uveden je i pregled zamjeničkih pridjeva, a na kraju se nalaze iscrpni popisi korelativnih zamjenica i zamjeničkih priloga.

No najveće je promjene (i to u onom dijelu gramatičkog opisa gdje su bile neophodne) doživio odjeljak o glagol-

skom sistemu, toj „kruni“ grče morfologije. Recimo unaprijed: ovo je apsolutno najbolji odjeljak u cijeloj gramatici, jasan, pregledan, čvrsto zglobljen, iscrpan, temeljit – odličan. Popraćen prikladnim grafičkim tumačenjima, on predstavlja primjer odličnog gramatičkog tumačenja. Čini se da nema nijednog bitnog dijela grčkog glagolskog sistema koji nije adekvatno obrađen, objašnjen i smješten u sistem.

U ovom su odjeljku provedene i neke od najdubljih promjena u odnosu dosadašnjem tumačenju glagola: prije svega uklonjena je umjetna podjela na „konjugacije“ (sasvim strana grčkom glagolu!), te se i glagoli na $-\omega$ i glagoli na $-\mu$ tumače povezano. Druga bitna novina uvođenje je novih termina (*infektum* za nesvršene, odnosno trajne oblike, koje su dosad opisivali kao dijelove prezentne osnove, *konfektum* za svršene oblike, dakle za oblik tzv. aorisne osnove, i *perfektum* za gotove oblike, dakle oblike tzv. perfektne osnove), jer su dosadašnji termini bili umjetno „navučeni“ na grčki glagolski sistem i rađali su brojnim nesporazumima.

Poglavlje o grčkoj sintaksi strukturirano je drugačije nego u gramatici Musića i Majnarića, znatno bolje i prilagođeno izlaganju gramatike kakvo se prakticira i u drugih (flektivnih) jezika. U ovom su poglavlju odlično riješeni odjeljci o sintaktičkim svojstvima zamjenica i glagola, te posebno odjeljak o rečenici s izvrsnim pregledom zavisno složenih rečenica. Zamjerio bih, ipak, autoru na tome što je golem prostor ustupljen tzv. sintaksi padeža. Jesu li nužna baš sva objašnjenja, baš sve rekcije raznorodnih glagolskih skupina, kad se sintaktički položaj padeža često direktno vezuje uz gla-

golsku rekciju, a to je već domena rječnika? Gotovo 45 strana upotrijebljeno je za opis sintaktičkih funkcija padeža, iako bi to, uz pažljivu redukciju i pregledne popise, stalo na svega nekoliko stranica! Na samom se kraju knjige nalaze i dva kraća dodatka: pregled prijedloga i čestica. Knjiga završava hrvatskim indeksom. Iz ovog što smo dosad rekli proizlazi jasan zaključak i odgovor na prvo postavljeno pitanje. Dukatom smo knjigom dobili odličnu, suvremeno koncipiranu i pregledno realiziranu gramatiku grčkog jezika. Ona je po svom karakteru deskriptivna gramatika grčkog jezika, koja rijetko zadire u dijakronijsku liniju (što je, sa stajališta dijela korisnika, šteta), bazirana na opisu atičkog dijalekta (odnosno korektnije atičkog književnog jezika), te ne zahvaća pojave iz onih grčkih dijalekata koji su se konstituirali kao književni (što također, djelomično, za uzak krug korisnika predstavlja manjak). Bez sumnje, odličan posao!

Na pitanje u kojoj mjeri ova knjiga prenosi suvremene spoznaje korisniku, odgovor se isto tako već nazire: Dukatom je način izlaganja jasan, sažet i precizan. Ne gubi se u pretjeranim opisima nebitnih detalja, terminologija mu je stabilna (iako katkad „nova“ bez pravih razloga), opis temeljit. No ne radi se ovdje samo o Dukatovu tekstu. Govorim ovdje i o knjizi. Mislim da bi se knjizi našlo zamjerki. Unutrašnja hijerarhija teksta nije dovoljno istaknuta grafičkim sredstvima, pa se tekst katkad pretvara u nerazlučenu (grafički!) masu. Čitaoca koji tekst prati kontinuirano to će malo smetati, ali takvi su čitaoci rijetki. Korisnik će u njoj tražiti pojedinačne podatke, a tada nastaje problem razlučivanja važ-

nog i manje važnog bitnog i nebitnog, osnovnog i osobitog. Grafičke mogućnosti nisu dovoljno iskorištene.

Neka se ovo ne shvati kao prijekor štamparu ili tehničkom uredniku, već kao sugestija korisnika. Tko bi imao pravo prekorigiti bilo kojeg sudionika u izradi ovako složene knjige? Ta iz vlastita iskustva znam da je slaganje grčkog teksta već gotovo nemoguće u nas: stoga nas ovaj slog (gotovo bez pogreške!) može samo zadiviti. Za taj dio rada treba čestitati novosadskom „Forumu“ i inž. Pastu koji su izveli nemoguće.

No sad dolazimo i do trećeg, po meni najbitnijeg pitanja na koje treba dati odgovor: u kojoj će mjeri ova gramatika zadovoljiti potrebe različitih korisnika?

U posvemašnjoj potrebi za štednjom jasno nam je svima da je teško od izdavača (Školske knjige) očekivati da štampa gramatike grčkog jezika za specijalizirane korisnike! Tako se autor nađe u procijepu da radi djelo koje će se naći u rukama djeteta iz osnovne škole (sa 13–14 godina), srednjoškola, studenta i profesionalca. Dakako, to se onda rješava poput kvadrature kruga: autor se prilagođava u većoj mjeri određenom dijelu tog spektra, nudeći manje odstupanje za druge korisnike.

Korisnici ove gramatike, kao što smo naveli, bit će učenici osnovnih i srednjih škola, studenti i profesionalci. Kome je namijenjena ova knjiga? Po mojem mišljenju Dukatova je *Gramatika grčkoga jezika* namijenjena, prvenstveno, profesionalcima (i ja sam, kao profesionalac, njome vrlo zadovoljan!), te studentima. Srednjoškolac će se u njoj jedva snalaziti (uz više nego obilnu

pomoć nastavnika), a učeniku osnovne škole ovu knjigu ne bih preporučio. Za učenika osnovne škole bit će pristupačan samo dio s paradigama, a i on uz veliki napor (o tome kasnije). Promotrimo li pojavu Dukatove *Gramatike grčkoga jezika* s te strane, treba reći da ona još manje od Musićeve rješava akutne probleme naše školske prakse. Imajmo na umu da je taj dio spektra korisnika kudikamo najbrojniji (jer se i profesionalni korisnici i studenti mogu prikazati dvocifrenom brojkom). Taj dio zadatka, dakle pokrivanje onog dijela interesenata koji su i dosadašnjom gramatikom bili djelomično „nepokriveni“, nije izvršen. To bolno pitanje, dakle, i nakon pojave ove gramatike ostaje otvoreno.

Recimo sad na kraju još nekoliko napomena uz Dukatovu gramatiku. Uz velik broj neophodnih promjena unio je Dukat u nju i neke novitete kojima ne nalazim mjesta u ovoj knjizi. Čini se da je autor po svaku cijenu htio kidati s dosadašnjim gramatikama (prvenstveno s gramatikom Musića i Majnarića), pa premda je to vrlo uspješno učinio u golemom dijelu gradiva, nije se zaustavio na tome, već je prestupio onaj prag koji svako djelo, koje u nekoj kulturnoj sredini nastaje, vezuje za prethodnike, htjeli to mi ili ne htjeli. Prestupimo li taj prag, nastaju teško prebrodive smetnje u korištenju određenog materijala. Bojim se da se Dukatu mjestimično upravo to dogodilo. Nasumce odabirem takva mjesta: uz vrijedne terminološke inovacije uvodi on i nespretna objašnjenja, nespretna odstupanja od dosadašnje prakse (npr. u nazivima za naglaske, *trema* umjesto *dijereza*, uvođenje pojma *dijateze* i sl.); u podjeli na vrste riječi (koje on dijeli na deset

vrsta, promjenljive: član, imenica, pridjev s prilogom, zamjenica, broj; nepromjenljive: prijedlog, veznik, negacija, čestica, uzvik) odstupa značajno od naše školske prakse, što će rezultirati samo zbrkom; paradigme su navedene u slijedu: nominativ-vokativ-akuzativ-genitiv-dativ (prema važećem principu u indoeuropeistici i u anglosaksonskom svijetu). Da se razumijemo, nisu ovo nesavladivi problemi, pa čak su djelomično i upotrebljiviji od tradicionalnih (npr. ovakav oblik paradigme kakav upotrebljava Dukat ekonomičniji je i upotrebljiviji za opis grčke deklinacije!); međutim, treba uvijek imati na umu da se neprofesionalni korisnici u toj gramatici snalaze na temelju iskustva iz paralelnih gramatika, a one mu govore na drugi način! Tradicija, makar koliko bila prepreka napretku, s druge strane čuva sistem od totalna raspada. Zamislimo kako bi to bilo da se u svakom nastavnom predmetu u osnovnoj školi konstituiraju posve nezavisan sistem znakova za sporazumijevanje. Ne treba mnogo mašte da shvatimo kako bi to izgledalo. Već je i ovako došlo do kretanja u centrifugalnim smjerovima unutar određenih nastavnih područja, pa ta opasna kretanja ne treba podržavati. Težnja za „čistoćom“ gramatičkog opisa trebalo je da ustukne pred realnim potrebama očuvanja sistema. Ovako je stradao sistem. I dokle god učenik sedmog razreda osnovne škole uči paradigmu nominativ-genitiv-dativ-akuzativ-vokativ-lokativ-instrumental (ili umjesto toga u latinskom ablativ), dotle će mu drugačija paradigma, makar bila uvedena iz najekonomič-

nijih razloga predstavljati dodatnu teškoću.

Ni ova gramatika, na žalost, nije ostala pošteđena pogrešaka. One sežu od tiskarskih pogrešaka i previdi do nezgrapnih definicija s kojima bismo se teško složili, do pogrešnih pravila (npr. bilješka na kraju § 59 o akcentu osnova na -i/-e-). Nadamo se da će ove primjedbe, primjedbe jednog korisnika, biti prihvaćene, pa će u drugom izdanju nepotrebne omaške biti uklonjene.

U propuste ove knjige (autorske?, uredničke?), i to vrlo bitne propuste, ubrajam i nedostatak grčkog kazala. Što takvo kazalo znači za snalaženje u tekstu, ne treba mnogo govoriti.

Zaključimo: Dukatova je gramatika izvrsna gramatika grčkog jezika (njegova antičkog književnog oblika) na sinkronijskoj razini, namijenjena studentima i profesionalcima, koja po svojoj suvremenoj koncepciji i realizaciji stoji uz bok recentnih ostvarenja ove vrste u svijetu. Rađena je s velikim marom i žarom (posebno u nekim dijelovima koji su, čini se, autoru posebno prirasli srcu), pa će znatno unaprijediti naša znanstvena istraživanja i prevodilačku praksu. Nadamo se da će u skoroj budućnosti i otvoreno pitanje nastavne prakse u osnovnim i srednjim školama biti riješeno kraćom, školskom gramatikom ili drugačije koncipiranim udžbenicima. Dogodi li se to, otpast će veći dio prigovora Dukatovoj *Gramatici grčkoga jezika*.

Zlatko Šešelj

xxx FRANJEVAČKA KLASIČNA GIMNAZIJA U VISOKOM 1882–1982, Franjevačka klasična gimnazija u Visokom, Visoko 1983, 256 str., ilustrirano.

Stogodišnjicu djelovanja obilježila je Franjevačka klasična gimnazija u Visokom objavljivanjem zbornika u čijem su ostvarenju sudjelovali članovi nastavničkog zbora vrijednim prilozi- ma o samoj školi i njezinu djelovanju, dok jedan od priloga, *Pregled latinskih gramatika bosanskih franjevaca* fra Stjepana Pavića (inače i urednika cijelog zbornika), prelazi okvire prigodničarstva i svrstava se u red važnih priloga za proučavanje historije podučavanja klasičnih jezika na jugoslavenskom prostoru. Moramo reći da ovakvih istraživanja u novije vrijeme ima vrlo malo, a cjelovitih studija iz povijesti školstva s ozbirom na klasične jezike upravo nimalo. Stoga treba vjerovati da će ovaj Pavićev rad dati poticaja zanimanju za ovaj zanemaren dio proučavanja klasičnih jezika u nas. Pavićeva studija podijeljena je u dva dijela. U kraćem uvodnom dijelu, osim prikaza školskog programa bosanskih franjevaca iz 1826. godine (u kojem dominira učenje latinskog jezika), daje autor i sažetu kronologiju latinskih gramatika, kako onih poteklih iz ruku bosanskih franjevaca, tako i onih koje su se iz pera naših gramatičara pojavljivale u drugim sredinama i vremenima, ali su korespondirale s radom bosanskih franjevaca na obradi latinske gramatike. U slijedu od 1712. godine, kad izlazi djelo *Prima grammaticae institutio* fra Tome Babića, pa do 1863, kad je objavljena gramatika hercegovačkog franjevca fra Andela Kraljevića, spominje Pavić čak devet (!) autora gramatika od kojih su neke do-

živjele i više izdanja. Podatak vrijedan divljenja, koji nam, osim toga, otkriva i mnogo toga što je na žalost skriveno današnjim istraživačima: rad na klasičnim jezicima trajao je u nas kontinuirano, stoljećima, potican potrebama nastave (bogate i raznorodne) i okupio je mnogo umnih glava!

Drugi, vrlo opsežan, dio ovog vrijednog rada obuhvaća studioznu analizu samih gramatika bosanskih franjevaca, i to fra Tome Babića (čija je gramatika objavljena 1712, pa zatim 1745), fra Lovre Sitovića Ljubušaka (izdanja gramatike 1713, 1742. i 1781), fra Stjepana Marijanovića (gramatika u dva dijela, 1. dio objavljen 1822, a 2. dio 1823), fra Ambroža Matića (1832) i fra Pilipa Kunića (čija je gramatika objavljena 1857). Svaki je autor obrađen na identičan način u četiri zasebne cjeline: 1. život i djelo; 2. opis gramatike; 3. izvori gramatike; 4. radovi o gramatici. Neki su autori zaslužili i poseban, peti odjeljak u kojem je Stjepan Pavić dao i kraću ocjenu pojedine gramatike.

Pisani precizno, s mnoštvom značajnih podataka, ovi su biobibliografski prikazi neobično značajni. Ovdje posebno ističem drugi odjeljak u kojem je Pavić donio analitički sadržaj svake opisane gramatike, što će daljim proučavateljima ovih pitanja uvelike olakšati rad.

I premda se u *Zaključku* fra Stjepan Pavić skromno ograđuje od pomisli da je svoj rad zamislio i kao stanovitu ocjenu djelovanju ovih naših gramatičara, ipak neka nam bude dopušteno u taj dio njegova zaključka malo posumnjati. Ne na njegovu štetu! Bez obzira na to što se klonio pretencioz-

na zaključivanja, autor nam je, nena-
metljivo, kroz analizu, a i kroz napo-
mene o odlikama pojedinih gramatika,
jasno iznio svoje mišljenje. Budući da
je to mišljenje obilno dokumentirano
i potkrijepljeno, što mu ne dati zna-
čaj koji zaslužuje. Bila bi sreća da
ovakvih studioznih istraživanja naše
prosvjetne prakse (na području klasič-

nih jezika) ima mnogo više. Ovako je
tama zaborava već dobro prekrila
zasluge mnogih stvaralaca. Pavićev je
rad u tom pogledu izuzetan poticaj,
a u pogledu metode i pouzdanosti
prosudivanja poslužit će drugim (bu-
dućim, nadajmo se) istraživačima kao
primjer.

Z.Š.

*** I ČASOPISI

Književnost 10–11/1983

Pjesnik i prevodilac Sinan Gudžević
objavljuje u ovom broju *Književnosti*
nove fragmente svog prijevoda zna-
menita Ovidijeva spjeva. I dosad smo
iz pera ovog prevodioca upoznali di-
jelove Ovidijevih *Metamorfoza*, objavl-
jene u *Književnoj reči* (prvo pjevanje
spjeva), sarajevskim *Licima* (uvodni
dio drugog pjevanja, stihovi II,1–332),
te časopisu *Gradac* (nastavak drugog
pjevanja i početak trećeg, stihovi, II,
333–III,137). Ovom je prilikom pjes-
nik predstavio gotovo cijelo treće pje-
vanje (III,253–510) i fragment četvr-
tog (IV,55–166). Pod naslovom *Publi-
je Ovidije Nason: šest metamorfosa*
objavljuje Gudžević četiri priče uvršte-
ne u Ovidijev spjev: priču o Semeli,
priču o Tiresiji, nesretnu ljubav Nar-
cisa i Ehe, te priču o kobnom završet-
ku ljubavi između Pirama i Tizbe.

Kao i dosad objavljeni dijelovi prijeko-
da, i ovi su dijelovi Ovidijeva spjeva,
koji obuhvaćaju i neke od najljepših
njegovih stihova, prevedeni u ritmu
originala, dakle prenose i ritmičke vri-
jednosti latinskog heksametra. Gudže-
vić kao pjesnik vrlo dobro osjeća taj
ritam, tok pripovijedanja tako karakte-

rističan za Ovidija (*quod temptabam
scribere versus erat!*) teče i u prijeko-
du bez velikih teškoća, jasno i čisto.
Tek bismo tu i tamo mogli prigovoriti
Gudževiću variranje u upotrebi riječi
(npr. neobična riječ *osveta* umjesto
uobičajene: *osveta*), no takvih pose-
zanja (koji su vjerojatno uzrokovani
metričkim potrebama prijevoda) nema
odviše da bi to zasmetalo bilo razumi-
jevanju bilo prihvaćanju Ovidijevih sti-
hova.

Uz prijevod Ovidijevih stihova nalaze
se u *Književnosti* i vrlo opsežne bilješke,
inače na žalost sve rjeđi postupak
u našoj periodici koja na račun ovih,
recimo „nebitnih“, dijelova nastoji uš-
tedjeti u opsegu. Ove se bilješke, ta-
kođer iz prevodiočeva pera, odlikuju
izvanrednom akribijom, donose golem
broj podataka, te predstavljaju drago-
cjenu dopunu ovom prijeko-
du. Čitalac koji se s bogatom mitološkom pozadi-
nom Ovidijeva spjeva susreće prvi put
bit će obaviješten o svim relevantnim
podacima bitnim za dublje poniranje
u Ovidijeve stihove. Treba se nadati da
će se uskoro ovaj prijevod s ovako obil-
nim i korisnim komentarom pojaviti
i u knjizi.

I na kraju, pjesnik je u svom prijevodu dosljedno proveo pretvorbu antičkih imena (rimskih i grčkih) u srpskohrvatski insistirajući na dosljednost metode (klasični izgovor latinskog jezika i tvorba prema genitivnoj osnovi latinske nominalne transformacije grčkog origi-

Gordogan 13–14/1983

U seriji svojih napisa pod zajedničkim imenom *Zabranjena mjesta hrvatske književnosti* časopis *Gordogan* objavljuje u ovome svom dvobroju prijevod nekoliko pjesama hrvatskog latinista Ilije Crijevića koje je s originala preveo Boris B. Hrovat. Tko je Ilija Crijević, upućenom čitaocu gotovo da i ne treba posebno govoriti, a čitaoci *Gordogana* mogu o jednom od najznačajnijih naših latinističkih pera saznati mnoštvo biografsko-bibliografskih detalja iz vrlo informativnog članka *O Iliji Crijeviću* iz pera Josipa Bratulića. I dok bismo ovom članku, zbog obilja podataka s jedne i sažetosti s druge strane, morali podijeliti nekoliko laskavih superlativa, dotle pred prijevodom zastajemo prilično začuđeni. Naime, navikli smo da antički i latinistički stihovi odzvanjaju poznatim ritmovima, a da se njihovi moderni prijevodi, bar u nas, pokušavaju približiti što je više moguće tom ritmu. Teško bi bilo i navesti sve dileme i suprotstavljanja u pogledu prevođenja antičkih stihova, pobrojati polemički pisane članke o mogućnostima prevođenja (a bilo ih je i na stranicama ovog časopisa) s klasičnih jezika, no prevladava još uvijek, i nama se čini, jedini ispravan pristup: poeziju treba prevoditi ne samo na ra-

nala). Bez obzira na strogost ove metode, ne dijelim pjesnikovo uvjerenje da ona rješava sve probleme što ih nam je namrla naša stopedesetgodišnja prevodilačka tradicija.

Zlatko Šešelj

zini značenja, već i na razini ritma. Za to nam na raspolaganju stoje, doduše, samo imitacije (u odnosu prema klasičnoj metrici), ali i one mogu prenositi makar dio pjesničkog stvaranja na latinskom i grčkom jeziku. Suprotnih primjera relativno je malo i oni su, uglavnom, promašili svoju svrhu. Uostalom, oni su takve reakcije pobudili već pri svojem pojavljivanju.

A sad nam se na stranicama *Gordogana* pojavljuje još jedan takav prijevod, u kome nisam uspio pronaći ni traga nekom ritmu koji bi odgovarao svome predlošku. I ne bi to bila tragedija, jer to je, napokon, stvar prevodioca i uredništva koje takav prijevod uvrštava, kad ta činjenica (da se, naime, radi o prijevodu elegijskog distiha slobodnim stihom) ne bi bila posve skrivena! Jer premda je prevodilac popratio svoj prijevod korisnim bilješkama (u kojima donosi, uglavnom, razjašnjenja mitoloških aluzija), nijednim se retkom ne izjašnjava o svojem pristupu prevođenju metričkog stiha. Ovako je nepućen čitalac, a čitaoci *Gordogana* možda u to nisu dovoljno upućeni, može mirne duše pomisliti da je Ilija Crijević prije pola milenija pisao slobodnim stihom, i to još na latinskom!

No prihvatimo li odluku prevodioca da prevodi slobodnim stihom, ostaje

nam ipak sporno pitanje, koje se nameće čitaocu i poslije nekoliko „iščitavanja“. Pitam se, čitajući po tko zna koji put ovaj prijevod, čemu prevodilac posize za tolikim arhaizmima, zašto toliko apokopa (u infinitivu i glagolskom prilogu na -ći, te u veznicima), sinkopa, neobičnih sklopova? Primjena tih sredstava nužna je kad nam suvremeni idiom postaje nedostatan za metričku vezanost stiha, ili uopće za uspostavu ritma. Pa i tada ih vještiji prevodioci izbjegavaju. Ovaj postupak u slobodnom stihu (a moram reći da mi se čini da je taj stih slobodan i od svakog ritma) postaje, čini mi se, bespredmetan.

Recimo, na kraju, da smo dobili prijevod Crijevićevih ljubavnih elegija (pi-

sanih u originalu: elegijskim distihom) u sasvim neprimjerenu obliku. Šteta je višestruka: Crijević nije dostojno prenijet suvremenom čitateljstvu, čitaoci će primiti iskrivljenu obavijest o pjesništvu jednog od najvećih naših pjesničkih imena, a prevodiocu će uloženi trud promašiti postavljen cilj.

I kao *post scriptum*: po čemu su ovi ljubavni stihovi Ilije Crijevića zalutali u zabranjena mjesta hrvatske književnosti? Nema u njima ničega što bi makar na trenutak sugeriralo da je ova poezija imalo zadirala u zabranjena područja stvaralačke mašte.

Zlatko Šešelj